

BBC 159: STRAFF FINNES, MEN HVORDAN KAN DET BRUKES?

Konsekvenser av atferd er selvfølgelig langt fra den eneste måten å påvirke atferd på, og noen ganger inngår ikke konsekvenser i forsøk på å endre atferd, hverken privat, i behandling eller i opplæring. Noen ganger er det nok å redusere motivasjonen for atferden, det vil si å ta bort ubehag («aversiv stimulering») og mangler, slik at personen ikke trenger å vise noen atferd for å slippe eller å oppnå noe. Noen ganger går det for eksempel også an å tillate litt mer, slik at atferden ikke engang er utfordrende (selv om det kan være en kortsiktig løsning). At konsekvenser er viktige, og til og med kan være den viktigste komponenten i atferdsendring, er det likevel ingen tvil om. Konsekvenser kan ofte være positive, som når vi forsterker atferd som er alternativer til utfordrende atferd, eller bruker atferdsavtaler. I boken *Beyond Freedom and Dignity* fra 1971, mente selveste B. F. Skinner at positiv forsterkning, eventuelt ledsaget av regler for de positive forsterkningsbetingelsene, var omtrent alt som trengtes. Det kunne gi et straffritt samfunn der alle er «automatisk gode», som han kalte det. Hovedgrunnene til at straff brukes så mye som det brukes, mente Skinner var at folk holdes ansvarlige for sine handlinger, og dermed må straffes for dårlige handlinger, og at samfunnet har for svake alternativer til aversiv kontroll. Jeg er ihuga skinnerianer, men jeg er ikke sikker på at *Beyond Freedom and Dignity* som hans største mesterverk (og det gjør heller ikke John Staddon, som jeg gjenga mye i forrige BBC). Særlig ideen om det straffrie samfunnet var nokså ekstrem, og lite begrunnet i annen empiri enn eksperimenter med dyr i laboratorier.

Årkjølen i helt nydelig februarsol. Men den som ikke tåler noen aversive stimuli i form av anstrengelser og å bli svett, kommer ikke dit.

For noen er 1995 lenge siden, men «allerede» da påpekte Staddon en dyster utvikling i USA når det gjaldt vold og annen kriminalitet. Han viste til tall, og overdrev ikke. Vi ser det samme i Norge. Ikke minst blant barn og unge skjer det en ekstrem økning i bruk av vold, også mot voksne, som lenge har vært framme i media. Økt vold betyr selvfølgelig at også mye annet har økt. «Eksperter» forklarer mye av det med pandemien som plaget oss for noen år siden, men dette har selvfølgelig vært en langsiktig utvikling. Jeg er gammel nok til å si når den startet – det var nemlig i min sene barndom og tidlige ungdom, det vil si rundt det berømmelige året 1968. På den tiden begynte psykologien å få status som vitenskap, og folk begynte å høre på psykologiske «pundits» som satte sunn fornuft og gode gamle prinsipper til side. Ikke-behavioristiske psykologer, og Skinner, var enige om lite. Skinner hadde ingen plass for «autentiske selv» eller følelser, mens motparten hadde lite felles med skinneriansk «rottepsykologi». Derfor er det litt overraskende, mener Staddon, at psykologer fra mange områder, og Skinner, faktisk var enige om flere viktige ting. Alle avviste at noen skal oppleve det som Skinner kalte aversiv kontroll, og som folk flest kaller straff. Det var også stor enighet om at atferd er bestemt av arv og miljø, og at determinisme mer eller mindre opphever individuelt ansvar. Det er selvfølgelig vanskelig å vite eksakt hvilken innflytelse Skinner har hatt, men at han har bidratt til at straff har fått lavere status innenfor hjem, skole, rettsvesen og behandling, er sannsynlig.

Hva mente han? Han mente nok at vi må diskutere fakta og etikk og moral hver for seg. Først hvordan verden er, så hva vi bør, og mest mulig fordomsfritt. Jeg anbefaler også følgende referanse: Staddon, J. (1995). On responsibility and punishment. *The Atlantic Monthly*, February, 88–94.

Staddon mener dermed at psykologien, inkludert atferdsanalyse, har en viktig del av skylden for en utvikling der barn og unge, som jeg tenker på i denne BBC-en, i økende grad har fått lov til for mye, og stoppes i for lite. Jeg er enig med Staddon, og hverken han eller jeg er dummere enn at vi skjønner at barns atferd også er et spørsmål om hvilken tilgang de har til sunne aktiviteter, glede, humor, natur, opplæring, fysisk fostring og alt som en god oppvekst skal inneholde. Men en god oppvekst må også inneholde grensesetting, det vil si en del «hit, men ikke lenger», der barn lærer relativt fort hvor klare grenser går. Da kommer vi neppe utenom det som vi med et «teknisk» begrep kaller straff. I dagligtalen kan det bety hevn, eller å gjenopprette en balanse, slik at den som gjør deg noe galt, ikke får det bedre enn deg som følger av sin handling. Men i dagligtalen brukes ordet straff også i betydningen redusert forekomst av en handling som får en bestemt konsekvens, som i atferdsanalyse. «Crimes don't pay», er den engelske måten å si det på, eller målet for hvordan det bør være. «Straff én, oppdrar

du 100», sa Mao. Det vi kaller modellæring og verbal påvirkning, kalles allmennprevensjon i strafferetten.

Ulf Wangensteen Berge skrev i SOR–Rapport i 2022, i forbindelse med behandling av utfordrende atferd hos mennesker med utviklingshemning, at «Vi kan ikke lære noen å oppføre seg bedre gjennom å få dem til å føle ubehag. Ingen skal slås i hodet, det blir de bare dummere av.» Alle vet at det siste ikke hører hjemme noe sted, og det er vel skrevet for at det skal være umulig å være uenig, men er det sant at ubehag ikke kan være nødvendig for å lære barn og unge, i dette tilfellet, bedre oppførsel? Da må vi se på hva ubehag kan være. Det begrepet innenfor atferdsanalyse som fanger det best opp, er aversiv stimulering, det vil si noe som det er forsterkende å unnsnippe eller unngå, det vil si *negativt* forsterkende nettopp fordi forsterkningen består i unnslippelse eller unngåelse. Ordet aversiv betyr egentlig å snu seg bort. Selv synes jeg at vi bruker ordet aversiv i så like situasjoner som vi bruker ubehag i, at jeg ofte bare sier ubehag. Ubegag kan være en konsekvens atferd, og kalles da (positiv) straff.

Ulf Wangensteen Berge er sikkert enig med meg i at rakfisk godt, så har vi i det minste en positiv forsterker felles.

Når vi i løpet av oppveksten lærer å opptre relativt forsiktig i møtet med våre fysiske omgivelser, skyldes det i stor grad at vi straffes for vår egen uoppmerksomhet og impulsivitet, som når vi faller, skjærer oss, blir våte, kalde eller syke, glemmer, mister og ødelegger ting og så videre, eller ser andre som det skjer med. Vi lærer det langt fra bare ved at noen forsterker vår forsiktighet. Men Skinner har nok rett i at «Ordet straff er vanligvis reservert for betingelser som andre bevisst har arrangert fordi resultatene er forsterkende for dem» (s. 61 i *Beyond Freedom and Dignity*). «Resultatene» er selvfølgelig mest at det blir mindre av atferden. Når det gjelder oppdragelse, hva sikter jeg til? Jeg kan begynne med min egen straffhistorie, altså fra «brukerperspektiv». Hjemme var det middels strengt. På den tiden ble mange barn holdt i øret eller i armen, og holdt eller båret hvis de var på feil sted eller nektet å flytte oss og lignende. En sjelden gang vanket det en ørefik eller andre klaps. Ris var nok på retur, men også det forekom, enten med håndflaten eller bokstavelig talt med ris, fortrinnsvis bjørk. En venn av meg måtte i skogen og skjære riset selv. Det varierte selvfølgelig hvor strenge foreldre var, men det var de som bestemte, med få unntak. Å få ord på seg for å være bortskjemt, var flaut. På skolen var det omtrent som hjemme. Nesten alle lærere hadde kustus, de fleste av dem uten å bruke noen fysiske midler – det holdt med klare beskjeder og en streng mine, og kanskje en trussel om å sitte igjen, eller å få melding hjem, som faktisk var temmelig ubehagelig for de fleste, for da ble det skjenn hjemme også. En annen variant var «parade»; å måtte melde seg for vaktmesteren en time før skoletid neste dag. De strengeste lærerne brukte fysiske midler, omtrent slik en del foreldre gjorde. Noen gikk for langt, som den som tok tak i hvert kinn og

løftet oss litt opp, den som kløp skikkelig, og den som slo fingertuppene med linjal. Selv opplevde jeg en god del, både hjemme, i nabolaget og på skolen. Hjemme ble det brukt lite fysisk makt, men tonen var streng. En onkel av meg ga meg en forferdelig skjennepreken en gang jeg hadde knekt en åre ved et uhell. I nabolaget kunne særlig mødre bli temmelig vrede på den som ertet en av deres håpefulle, og de ba ikke erterens foreldre om lov. I femte klasse skjelte læreren meg huden full for å stå parodisk på geledd da vi stilte opp før en time. På slutten av sjette klasse fikk jeg en saftig ørefik av rektor etter at jeg måtte gå på kontoret og fortelle om en strek som jeg hadde gjort. Jeg opplevde mye lignende, men andre var illere ute, og fikk juling, som var langt over streken, både hjemme og på skolen.

Det aller meste av den fysiske straffen var helt unødvendig. Både foreldre og lærere som bare hadde klare regler og var litt bestemte, hadde ikke disiplinproblemer, med uhyre få unntak. Jeg tok skade av en del langsinne som gjorde meg usikker, også på meg selv nokså grunnleggende, men den direkte fysiske straffen var forbigående, relativt forutsigbar og stort sett mild, og skadet meg ikke. Forleden snakket jeg med en pasientfar som var omtrent på min alder, og vi mimret litt om før og nå. Han kom meg i forkjøpet, og sa at vi ikke hadde hatt det minste vondt av bokstavelig talt å bli tatt litt i øra. Jeg snakker altså ikke om de mest «inngrepene» virkemidlene som var i bruk til i alle fall langt opp på 1970-tallet, men om den hovedsakelig verbale og milde fysiske strengheten som rådde.

Gudbrand i Lia fikk ros for alt, litt som i moderne pedagogikk. Det gikk ikke så bra. Til høyre har han som er tjoret til treet, solgt en gris som ikke holdt mål, og kjøperens hevn er søt, og kanskje fortjent. Vi bør få en smekk hvis vi svindler noen. Begge tegningene er selvfølgelig Theodor Kittelsens.

Straff fungerer best når den straffede atferden også ekstingveres, og ikke forsterkes på en måte som svekker eller opphever straffen, men det er mye å si om forholdet mellom straff og ekstingsjon. Ekstingsjon er ubehagelig i seg selv – bare se hvordan vi kan reagere når vi mislykkes. Det gir en følelse som gjerne kalles frustrasjon, som faktisk betyr forgjeves, og som er ubehagelig. Den som møter ekstingsjonsveggen i en sosial situasjon, føler seg dum, og tatt litt rotta på. Ubegagat kan dempes og nesten elimineres hvis ekstingsjon ledsages av for eksempel en hyggelig beskjed om at noe ikke er tillatt, eller utelukket. Mye av tidligere tiders strenghet var mer eller mindre ren ekstingsjon. «Nei, du får ikke» (og får det faktisk ikke), «Ja, du må gjøre det» (og må det faktisk) – ekstingsjon er jo ikke bare å nekte noen noe, men også

å kreve noe av noen. I alle tilfeller er ekstinksjon en «kunst» som krever trygghet, trening og et godt lynne. Hvis ekstinksjon for eksempel utføres på en uvennlig måte, kan det bli mer straff enn ekstinksjon. Det bør unngås. En enkel test for å skille straff og ekstinksjon, er for øvrig at straff ikke trenger å skje hver gang atferden opptrer for at den skal virke, mens ekstinksjon må skje tilnærmet hver gang. Det er en grunn til at *ren* ekstinksjon kan være vanskelig.

I vår på mange måter overempatiske tidsalder, synes det som mange foreldre og lærere har svake ferdigheter i ekstinksjon og mild straff. Noen mener å ekstingvere, men forsterker ved å gi etter for protester, krav og andre klassiske måter å oppnå «ufortjent» forsterkning på. De skjønner ikke hvor konsekvent ekstinksjon må være, at de må stå imot «extinction burst» og opptrapping til mer alvorlig atferd, og på forhånd vurderer de kanskje ikke godt nok om de kan gjennomføre det. For den som ikke har talent for det, er ekstinksjon *vanskelig* (og ingen fagperson må sette den til å prøve på det). Det må likevel sies at ekstinksjon *bør* være relativt lett når barn blir *eksponert* for det tidlig, og lærer å rette seg etter det, det vil si krøkes tidlig og blir en god krok. Da får også foreldre og lærere trening i det. Bruk av ekstinksjon, og for den saks skyld også av lett og hovedsakelig verbal straff, kan imidlertid reduseres betydelig hvis det presenteres klare regler. Skinner mente, i *Beyond Freedom and Dignity*, at vi har regler, eller normer, for eksempel for ikke å stjele, men hvorvidt vi følger en slik norm «avhenger av støttende betingelser ... før vi fikk «normen», angrep folk dem som stjal fra de. På et tidspunkt begynte stjeling å bli kalt galt, og staffet også av de som ikke hadde blitt stjålet noe fra. De som visste om slike betingelser, kunne da fraråde andre å stjele. Hvis de hadde nok prestisje og makt, trengte de ikke engang å beskrive betingelsene (s. 114). Den situasjonen kjenner jeg igjen fra min oppvekst.

Da Skinner var i Norge i 1983, skulle noen ha vist ham denne! Var det noe han ikke ville forbindes med, og som det heller ikke var noen grunn til å forbinde ham med, var det bruk av straff. Han var nærmest fanatisk motstander av det. Skiltet minner likevel om at straff er en del av livet.

Vi tålte både ekstinksjon og litt straff fordi vi ble vant til det, og lærte å unngå det ved å oppføre oss bra. Vi opplevde grenser og krav som faktisk *gjaldt*. Ofte var det nok å oppleve en grense, et krav eller en mild straff én gang, så satt lærdommen. Vi hadde til og med plikter, og ble mer aktive og positive samfunnsborgere enn de fleste som vokser opp i dag.

Jeg har skrevet prinsipielt, og ikke gitt noen «oppskrift». Bortsett fra opplagte og enkle situasjoner, krever bruk av ekstinksjon og straff kyndighet, særlig i våre dager, der det knapt er en del av kulturen lenger, og når barn får skjevutvikle seg for langt. Mange barn er heldigvis så lette å oppdra at behovet for strenghet og bestemthet er minimalt. Jeg understreker også at jeg ikke skriver om mennesker med utviklingshemning, i alle fall ikke dem som har mer enn en helt lett utviklingshemning.

Det er forresten rart at vi har hatt den svært negative utviklingen blant barn og unge, samtidig som det aldri har vært så mye utdanning, så mange fagpersoner som arbeider med barn og unge, og altså et så sterkt fokus på å være «positiv». Da jeg ble utdannet psykolog i 1985, var det ca. 2000 psykologer i Norge. Nå skal det være mer enn fem ganger så mange. Det er nok tilsvarende for andre yrkesgrupper. I skolen er det langt flere ansatte, og for eksempel miljøterapeuter i skolen fantes ikke i min tid. Det var heller ikke behov for så stor bemanning når flere elever enn i dag kom på skolen med god oppførsel hjemmefra. Eller forresten, er den utviklingen som vi har hatt, så rar? Da må vi spørre hva de forskjellige fagpersonene lærer, og hva de gjør. Utdanning hjelper ikke hvis den ikke gir brukbar kunnskap, men bare formidler det mest behagelige. De som benekter utviklingen, og helt avviser bruk av litt bestemte virkemidler, har uansett et ansvar for å finne på noe bedre enn det som har rådet de siste tiårene. De må i alle fall ikke motsi seg selv ved å ekstingvere og straffe dem som tar til orde for en del ekstinksjon og litt lett straff!

Igjen drar det seg mot dagsseminar i lokallagets regi på Sander samfunnshus i Sør – Odal. Denne gang er det om «Behandling av utfordrende atferd basert på forståelse av årsaker til atferden», fredag 15. mars. Det blir knallbra, og om det neppe blir noe om straff, blir det i alle fall en del om ekstinksjon!

15. februar 2024

Børge Holden

Få steder i lokallagets nedslagsfelt slår Grytsetra. Dra dit og opplev stillheten, bare en halvtimes gange fra riksvegen ved Malungen.